

Samtal eller parallella monologer? Svenska avhandlingar om lärarutbildning perioden 1953–2000

OWE LINDBERG

Pedagogiska institutionen, Örebro universitet

Sammanfattning: *Under senare år har forskning som på olika vis sätter lärarutbildning i fokus ökat påtagligt i omfattning, vilket bland annat avspeglar sig i produktionen av avhandlingar. Fram till ingången av 1990-talet lades det sammanlagt fram 11 avhandlingar som i LIBRIS är katalogiserade med lärarutbildning som sökord. För åren 1990 till och med 2000 är motsvarande siffra 36. I föreliggande artikel belyses, med utgångspunkt i avhandlingsproduktionen, hur den expanderande forskningen om lärarutbildning tar gestalt som innehåll och forskningsområde. Särskilt uppmärksammas frågan hur det tal om lärarutbildning som forskningen bidrar med konstitueras i termer av »parallella monologer» respektive samtal. Den bild som framträder bär mera drag av det förra än av det senare.*

Den här litteraturgenomgången tar sin utgångspunkt i de doktors- och licentiatavhandlingar som skrivits om lärarutbildning i Sverige. Identifieringen av avhandlingarna har skett via *LIBRIS*¹, som sammanlagt redovisar 47 stycken; 14 licentiat- och 33 doktorsavhandlingar. De är framlagda under en period av 47 år, från 1953 till 2000. Sett till antalet går det en gräns vid skiftet mellan 1980- och 1990-talet. 1990-talet innebär en markant ökning, inte mindre än 36 av de 47 avhandlingarna lades fram 1990 eller senare och den kraftiga ökningen tar sin början just 1990. Jag gör därför en tidsmässig uppdelning i två perioder; den första omfattande tiden fram till och med 1989 och den andra tiden från och med 1990. Det är framförallt den senare perioden som är av intresse, då det är här man kan skönja framväxten av ett forskningsfält och hur det därmed skapas förutsättningar för ett utvecklat forskningssamtal om lärarutbildning.

ATT HITTA RÄTT I *LIBRIS*

För att få fram en förteckning över avhandlingar om lärarutbildning har jag använt mig av *LIBRIS*. Valet av *LIBRIS* hänger samman med dess lättillgänglighet och användarvänlighet som gör att det kan hanteras vid den egna

datorn eller det egna lärosätets bibliotek. I botten ligger naturligtvis också en bedömning av att *LIBRIS* för den här typen av texter ger en heltäckande avsökning. Någon helt enkel väg är det dock inte. Talesättet »Som man ropar får man svar» får här en väldigt konkret illustration. De sökvägar som är aktuella i mitt fall går via innehållsbestämningar. *LIBRIS* erbjuder här tre alternativ, valfria sökord, ämnesord respektive klassifikation. Möjligen skulle man också kunna betrakta sökning via ord i titel som en sådan väg. Den vägen skulle dock i mitt fall ge en alldeles för snäv avgränsning av träffpotentialen varför jag inte provat denna. De tre andra har jag däremot provat och allmänt kan sägas att ingen ger en träffbild som innesluter alla avhandlingar som behandlar lärarutbildning och utesluter dem som inte gör det. Den väg som vanligtvis rekommenderas är sökning på ämnesord och det har också varit min huvudingång.

En sökning i *LIBRIS* på ämnesordet lärarutbildning som enda sökord och på publikationstypen avhandling ger 112 träffar. Sorterar vi bort dem som är framlagda vid lärosäten utanför Sverige liksom dubbelteckningar återstår 60 träffar.² Nu visar det sig emellertid vid en närmare granskning att alla 60 träffarna inte har lärarutbildning som angivna ämnesord i den post som träffen utgör.³ Tar vi också bort dem, liksom de träffar som inte utgör avhandlingar återstår 41 träffar.⁴

Ett alternativ till ämnesordssökningen utgörs av sökning via klassifikation. De klassifikationskoder som är intressanta i mitt fall är Ep-c.04 (Högskolan, Sverige, Lärarutbildning) respektive Em-c.04 (Undervisningsväsen, Sverige, Lärarutbildning). En sökning via Ep-c.04 ger 37 träffar och en sökning via Em-c.04 ger 13 träffar. Tillsammans således 50 träffar. Sju avhandlingar förekommer både under Ep-c.04 och under Em-c.04 och en är förtecknad två gånger under Em-c.04. Räknar vi bort dem återstår 42. Sorterar vi också bort de träffar som antingen inte rör lärarutbildning eller inte utgör avhandlingar återstår 37 träffar.⁵ Av dessa återfinns 32 bland de 41 träffarna via ämnesordssökningen. Fem avhandlingar är således klassifikationskodade men inte ämnesordskodade som lärarutbildning och nio avhandlingar är således ämnesordskodade men inte klassifikationskodade som lärarutbildning. I min förteckning har jag valt att inkludera avhandlingar som i minst endera av de två kodsystemen har getts beteckningen lärarutbildning. Totalt rör det sig därmed om 46 avhandlingar.⁶

Den tredje sökvägen utgörs av sökning via valfria sökord. En sökning på lärarutbildning här ger 139 träffar. Ingen av de 112 träffar som återfinns i ämnesordssökningen saknas. De tillkommande 27 träffarna kan i allt väsentligt förklaras med att valfria sökord också träffar institutionsnamn och andra icke direkt textrelaterade förhållanden. Majoriteten av dessa träffar ligger också långt från lärarutbildning, till exempel *Dagliga separationer och tidig daghemsstart* av Ingrid Hårsman (1994), *Expressionismens framväxt* av Catharina Elsner (1993), *Sociologi och epistemologi* av Donald Broady (1990) och *Självskadande beteende hos institutionsboende utvecklingsstörda* av Peter Hüllert (1986) för att bara nämna några av dessa. Ett mindre antal tangerar lärarutbildningsområdet såsom *Rektorsrollen* av Lars Svedberg (1999) och *Läraryntentioner och skolverklighet* av Lars Naeslund (1991) men

bara en, lic-uppsatsen »Läreri» *blir verkligt i praktiken* av Kristina Ringberg (1997), kan sägas ha direkt bäring på lärarutbildning. Avhandlingen är klassificerad under ämnesorden *högskolan, Sverige, yrkesutbildning, fackskolor* men skulle också kunna ha åsatts ämnesordet *lärarutbildning* då den handlar om vårdlärarutbildning varför jag valt att inkludera den. Med avhandlingen »Läreri» *blir verkligt i praktiken* omfattar förteckningen nu 47 nummer.

PERIODEN FRAM TILL OCH MED 1989

Under perioden fram till och med 1989 lades följande 11 avhandlingar fram:

- 1953 – Gustaf Ögren: *Trends in English teachers' training from 1800: A survey and a investigation*
- 1972 – Kurt Gestrelus: *Job analysis and determination of training needs: Examples of methods applied to teacher training*
- 1972 – Bernhard Bierschenk: *Självkonfrontation via intern television i lärarut-bildningen: Försök att modifiera lärarkandidaters perception och värdering med hjälp av videobandförmedlad självkonfrontation och traditionell handledning*
- 1974 – Christer Brusling: *Microteaching – a concept in development*
- 1974 – Pekka Idman: *Equality and democracy: Studies of teacher training*
- 1981 – Biörn Hasselgren: *Ways of apprehending children at play: A study of pre-school student teachers' development*
- 1983 – Berit Askling: *Utbildningsplanering i en lärarutbildning: En studie av läroplansarbete i den decentraliserade högskolan*
- 1984 – Kerstin Skog-Östlin: *Pedagogisk kontroll och auktoritet: En studie av den statliga lärarutbildningens uppgifter enligt offentliga dokument kring folkskollärarutbildningen, läroverkslärarutbildningen och lärarhögskolan*
- 1985 – Britt Englund: *Praktikhandledning i lärarutbildningen* (lic)
- 1987 – Sven Ekwall: *Tidig småskollärarutbildning: En studie med särskilt avseende på malmölänet 1865–1884*
- 1988 – Brigitte Berglund: *Pedagogiska dagböcker i lärarutbildningen*

Den äldsta avhandlingen är således Ögrens *Trends in English teachers' training from 1800: A survey and a investigation* från 1953. Svensk forskning om lärarutbildning, i varje fall den som resulterat i avhandlingar, är således en förhållandevis ung företeelse. Den har dessutom en ganska trevande start. Det ligger 19 år mellan Ögrens avhandling och de två därpå följande, Gestrelus (1972) och Bierschenk (1972). Och det tillkommer bara ytterligare två under åren fram till 1980, Brusling (1974) och Idman (1974). Av de 47 avhandlingar som förtecknats i *LIBRIS* är det således endast 5 som är framlagda före 1980.

Innehållsligt representerar avhandlingarna olika intressen och perspektiv. Det är intressant att notera att den första avhandlingen anlägger ett historiskt perspektiv. Historiskt orienterade avhandlingar utgör, ska det visa sig, en huvudtyp av avhandlingar om lärarutbildning, om än med högst varierande avgränsningar, tematiseringar och frågeställningar. Gestrelus avhandling kan

ses som exempel på en andra huvudtyp av avhandlingar, den som närmar sig lärarutbildning ur ett uttalat samhällsperspektiv. I Gestrelius fall skulle man kunna säga att det rör sig om ett samhälleligt behovsperspektiv i vilket lärarutbildning blir ett instrumentellt projekt, entydigt underordnat skolan. Också Idmans avhandling har ett uttalat samhällsperspektiv, men här är det utbildningspolitiska innehållsfrågor som sätts i fokus. Bierschenks och Bruslings avhandlingar rör båda metodiska frågor. De är också vad man skulle kunna se som mättekniskt orienterade och har en stark innehållslig koppling till det fenomen och den metod som fått ge namn åt Bruslings avhandling – microteaching.

Av de sex avhandlingar som skrivs på 1980-talet anlägger två, Skog-Östlin (1984) och Ekwall (1987), ett tydligt historiskt och samhälleligt perspektiv och ansluter därmed till de perspektiv som introducerats genom Ögrens, Gestrelius och Idmans avhandlingar. Asklings (1983) avhandling, som är en studie av utbildningsplaneringen i fyra mellanstadielärarutbildningar i anslutning till 1977 års högskolereform, fokuserar styrningsfrågorna och har därmed också ett uttalat samhällsperspektiv. Berglunds (1988) avhandling har liksom Bierschenks och Bruslings en specifik metod som utgångspunkt. Den belyser pedagogiska dagböcker som en metod i lärarutbildningen och »huvudsyftet är att studera och beskriva undervisningsprocessen i pedagogik inom lärarutbildningen på ett helhetsbetonat sätt» (Berglund 1988 s 11). Ett andra syfte med Berglunds avhandling är att söka utveckla en analysmetod för systematisk tolkning av pedagogiska dagböcker.

Liksom Bierschenks och Bruslings avhandlingar är också Berglunds påfallande mättekniskt orienterad. Genom Englund (1985) förs praktikfrågorna och handledningsfrågorna in som studieobjekt. Med Hasselgren (1981) fokuseras utbildningseffekter och utbildningsprocesser i en lärarutbildning. Hasselgrens avhandling beskriver hur en grupp blivande förskollärare under utbildningstiden förändrar sitt sätt att uppfatta barns lek. De förändrade sätten att uppfatta barns lek på ses som utbildningseffekter då några motsvarande förändringar inte kan spåras i den grupp av blivande sjukgymnaster som gruppen förskollärestuderande jämförs med.

Denna tidiga svenska lärarutbildningsforskning, som således omfattar 11 avhandlingar, får i allt väsentligt ses som spridda forskningsröster om lärarutbildning. Det är olika lärarutbildningar som fokuseras, det är olika frågor som ställs och forskningen sker från olika perspektiv. Att se den som sprungen ur och inramad av ett pågående forskningssamtal om lärarutbildning låter sig knappast göras.

PERIODEN 1990–2000

Under perioden 1990 till och med 2000 lades följande 36 avhandlingar fram:

- 1990 – Torsten Edqvist: *Studier av speciallärarutbildning* (lic)
- 1990 – Ulla-Britt Bladini: *Från hjälpskolelärare till förändringsagent: Svensk speciallärarutbildning 1921–1981 relaterad till specialundervisningens utveckling och förändringar i speciallärares yrkesuppgifter*

- 1990 – Anita Franke: *Handledning i praktiken: En studie av handledares och lärarkandidaters uppfattningar av handledning i lärarutbildningens praktikdel*
- 1992 – Annika Ullman: *Humaniora som personlighetsfördjupning? Analys av förskolläraryrketens kommunikationsblock* (lic)
- 1992 – Britt-Marie Berge: *Gå i lära till lärare: En grupp kvinnors och en grupp mäns inskolning i slöjdläraryrket*
- 1992 – Jan-Erik Johansson: *Metodikämnet i förskolläraryrket: Bidrag till en traditionsbestämning*
- 1993 – Sven Enlund: *Svenska kyrkan och folkskoleseminarierna 1842–1968: med särskild hänsyn till seminarierna i Uppsala, Härnösand och Göteborg*
- 1993 – Bengt Olsson: *SÄMUS – musikutbildning i kulturpolitikens tjänst? En studie om en musikutbildning på 1970-talet*
- 1994 – Evelyn Säll: *Läraren som estradör, regissör eller »illuminatör»: En studie av lärarstuderandes föreställningar* (lic)
- 1995 – Sture Brändström & Christer Wiklund: *Två musikpedagogiska fält: En studie om kommunal musikkola och musiklektörutbildning*
- 1995 – Siv Karlsson: *Grundskolläraryrket vid Uppsala universitet ht 1989–ht 1993: Slutrapport från projektet »Utvärdering av grundskolläraryrket» – en processinriktad studie* (lic)
- 1995 – Catharina Andersson: *Läras för skolan eller skolas att lära: tanke-modeller i lärarutbildningen*
- 1995 – Dennis Beach: *Making sense of the problems of change: An ethnographic study of a teacher education reform*
- 1995 – Peter Emsheimer: *Handledningsprocessen i spänningsfältet mellan disciplinering och utforskande* (lic)
- 1996 – Sven-Olof Eskilsson: *Skolutveckling genom lärarutbildning: Om statlig styrning av folkskolläraryrketens seminarierna i början av 1900-talet* (lic)
- 1996 – Agneta Linné: *Moralen, barnet eller vetenskapen? En studie av tradition och förändring i lärarutbildningen*
- 1997 – Michael A.A. Wort: *Distance education and the training of primary school teachers in Tanzania*
- 1997 – Moira von Wright: *Socialisationsprocessen: Metaforer och synsätt hos blivande lärare* (lic)
- 1997 – Kristina Ringberg: *»Läreri» blir verkligt i praktiken: En studie över begreppet praktik och vad vårdläraryrketens kandidater i lärarutbildningen upplever att de lär sig i praktiken* (lic)
- 1997 – Else-Maj E. Falk: *Mötet med grundskolläraryrketens utbildning: Tolkning av distansstudenters texter till sina lärare* (lic)
- 1998 – Kerstin Neckmar: *Läraryrketens villkor relaterade till kvalitet i vårdläraryrketens utbildning: vårdlärares uppfattning om yrke och utbildning* (lic)
- 1998 – Ann Mari Flodin: *Sångskatten som socialt minne: En pedagogisk studie av en samling skolsånger*

- 1998 – Birgit Lendahls Rosendahl: *Examensarbetets innebörder: En studie av blivande lärares utsagor*
- 1998 – Hans Birnik: *Lärare-elevrelationen: ett relationistiskt perspektiv*
- 1998 – Christer Bouij: »Musik – mitt liv och kommande levebröd»: *En studie i musklärares yrkessocialisation*
- 1999 – Ulf Linnell: *Fortbildning som styrmedel: En studie av 17 utbildningstillfällen för lärare kring en ny läroplan* (lic)
- 1999 – Åsa Morberg: *Ämnet som nästan blev: En studie av metodiken i lärarutbildningen*
- 1999 – Inger Hensvold: *Erfara lärande: i en PBL-upplagd förskollärarytbildning* (lic)
- 1999 – Else-Maj Falk: *Lärare tar gestalt: En hermeneutisk studie av texter om lärarutbildning på distans*
- 1999 – Kennert Orlenius: *Förståelsens paradox: yrkeserfarenhetens betydelse när förskollärare blir grundskollärare*
- 1999 – Ulf Numan: *En god lärare: några perspektiv och empiriska bidrag*
- 2000 – Tatiana Jak Peterson: *Utbildningens betydelse för lärande: förskollärarytberandes tankar om sitt eget lärande* (lic)
- 2000 – Lars-Åke Domfors: *Döfstumlärare – specialpedagog – lärare för döva och hörselskadade: en lärarutbildnings innehåll och rationalitetsforskjutningar*
- 2000 – Mary Brekke: *Lærerutdanning i nord: Et historisk kasus gjennom tre tidsperioder*
- 2000 – Mia Maria Rosenqvist: *Undervisning i förskolan? En studie av förskollärarytberandes föreställningar*
- 2000 – Peter Emsheimer: *Lärarytberanden som subjekt och objekt: kritiskt tänkande och disciplinering i lärarutbildning*

Dessa 36 avhandlingar utgör i runda tal tre fjärdedelar av de avhandlingar om lärarutbildning som har skrivits i Sverige. Enbart under åren 1999 och 2000 läggs det fram lika många avhandlingar som under hela den första perioden, det vill säga lika många som det tidigare sammanlagt lagts fram till 1989. Uppenbarligen är det betydligt intressantare att ägna sig åt forskning om lärarutbildning i dag än det var för bara 10 till 15 år sedan (jfr Ahlström & Kallós 1995). Kring denna utveckling kan man ställa många frågor. Jag kommer här att begränsa mig till frågan om hur det plötsligt etablerade forskningsfältet innehållsligt har konstituerat sig och hur det förhåller sig till den tidiga svenska lärarutbildningsforskningen. Jag startar med den senare frågan och gör det med utgångspunkt i de fem avhandlingar som i mina LIBRIS-sökningar är framlagda år 2000.

Av de 11 avhandlingarna från tiden före 1990 är det bara två, Skog-Östlins *Pedagogisk kontroll och auktoritet* och Hasselgrens *Ways of apprehending children at play*, som förekommer som referens i någon av dessa fem avhandlingar.⁷ Uppenbarligen har den tidiga forskningen ingen nämnvärd aktualitet på 2000-talet. För många av avhandlingarna är detta knappast något att förundra sig över. De behandlar frågeställningar, fenomen, förhållanden etcetera, som var aktuella vid avhandlingens tillkomst men som

inte är det idag. Detta trots att vi rör oss inom en relativt begränsad tidsperiod. Gestrelius, Bruslings, Bierschenks och Berglunds avhandlingar utgör samtliga klara exempel på detta. Ingen efterfrågar till exempel idag kunskap om *microteaching*, och inte heller arbetar man med *job analysis* som underlag för att bestämma *training needs*. Den sortens enkla samband mellan metod och utbildningsutfall respektive mellan arbetsanalyser och utbildningsformering, som berörda studier bygger på, är för närvarande inte särskilt gångbara inom pedagogisk forskning. Härvidlag kan vi tala om en förskjutning i det pedagogiska forskningsfältet.

Ögrens, Idmans, Askings, Englunds och Ekwalls avhandlingar kan däremot inte genom sina studieobjekt sägas representera särdeles tidsbundna utgångspunkter. Ögrens och Ekwalls avhandlingar är, som framgått, historiska studier om än med andra empiriska baser än Skog-Östlins; i Ekwalls fall småskollärautbildningsinsatser under perioden 1865–84 med fokus på malmölänets, i Ögrens fall engelsk lärarutbildning. Möjligen framstår dessa specifika empiriska baser som mindre intressanta idag. Askings avhandling fokuserar styrnings- och planeringsfrågor, vilket inte heller kan betraktas som särskilt tidsbundet, men också för henne kan det vara så att det är den specifika empiriska basen som gör avhandlingen mindre intressant idag. Den kontextuella inramningen är 1977 års högskolereform och linjenämndernas uppgifter.

Englunds studieobjekt, praktikhandledningen, är en fråga som tycks vara ständigt närvarande och kan idag sägas vara något av en nyckelfråga i lärarutbildningssammanhang. Också Idmans avhandlingstema *Equality and Democracy* borde kunna motstå dagsandans växlingar. Både jämlikhetsfrågorna och demokratifrågorna tillhör de stora utbildningspolitiska frågorna och åtminstone demokratifrågorna har under de senaste åren varit synnerligen aktuella. Skälet till att dessa avhandlingar är frånvarande i det tal om lärarutbildning som det tidiga 2000-talets avhandlingar avsätter torde således få sökas på annat håll än i studieobjektets tidsbundenhet och specifika empiriska baser.

Det ringa intresset för Idmans avhandling skulle man kunna tänka sig har att göra med hans metodologiska ansatser med bland annat användandet av kvantitativ innehållsanalys och attitydmätningsskalor. För Englund skulle det möjligen kunna handla om att det finns senare studier, exempelvis Brusling (1987) och Franke (1990) som ligger närmare de perspektiv från vilka vi idag ställer frågor om praktikhandledning. Oavsett vilka orsakerna än är ser jag det dock som problematiskt att de tidiga, men ändå i tid så näraliggande, avhandlingarna om lärarutbildning är så frånvarande i de senare. Även om perspektiv, metodologi, specifika studieobjekt och empiriska baser förändrats kan man tycka att det borde finnas skäl att förhålla sig till varandra inom ett så pass litet fält som lärarutbildningsforskning.

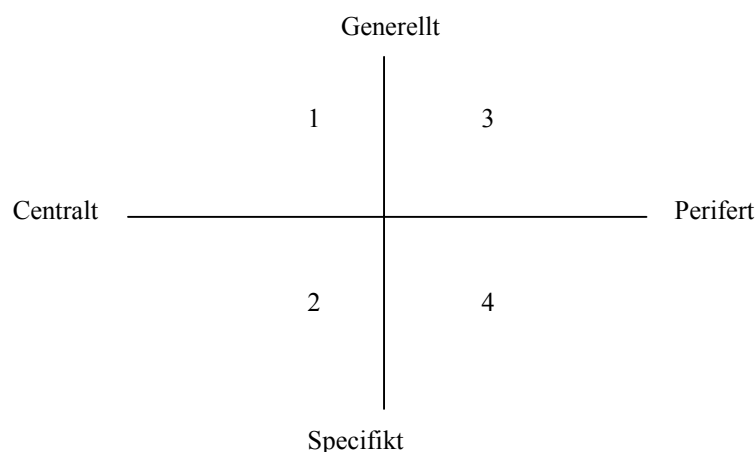
Vad karakteriserar då det forskningsfält om lärarutbildning som, sett till avhandlingsproduktionen, vuxit fram under 1990-talet och det tidiga 2000-talet med avseende på vad man talar om och vem man talar med? Till att börja med ska jag försöka sortera avhandlingarna efter två dimensioner. Den ena kan beskrivas i termer av *generellt – specifikt* och handlar om i vilken uträck-

ning avhandlingen kan sägas behandla en problematik som är gemensam eller generell när det gäller lärarutbildningen, det vill säga som inte är kopplad till ett specifikt ämnesinnehåll, specifika skolår eller liknande.

Det är självfallet vanskligt att dra någon klar gräns mellan vad som kan ses som en gemensam fråga för lärarutbildningen respektive vad som är en fråga som är specifik för ett visst innehåll, vissa skolår eller en viss typ av lärarutbildning. Min utgångspunkt för uppdelningen är i första rummet vad det är som sätts i fokus och i andra rummet – för de avhandlingar där specifika aspekter, frågor och liknande sätts i fokus – i vilken utsträckning specifika fokuseringar inrymmer en substantiell behandling av gemensamma aspekter, frågor etcetera.

Den andra dimensionen kan beskrivas i termer av *centralt – perifert* och handlar om i vilken uträkning som lärarutbildning utgör figur eller bakgrund i studierna. En uppdelning utifrån den här dimensionen är betydligt enklare att hantera. Titel och problemformulering, eller motsvarande, är oftast tillräckliga indikatorer. Mitt intresse med uppdelningen är, vilket kanske bör poängteras, i första hand heuristiskt. Jag vill pröva de föreslagna sorteringsdimensionerna som ett redskap för att utveckla mitt resonemang om den svenska lärarutbildningsforskningens tal om lärarutbildning. Det gör också att mitt intresse mera är riktat mot möjliga tendenser än mot de enskilda verken.

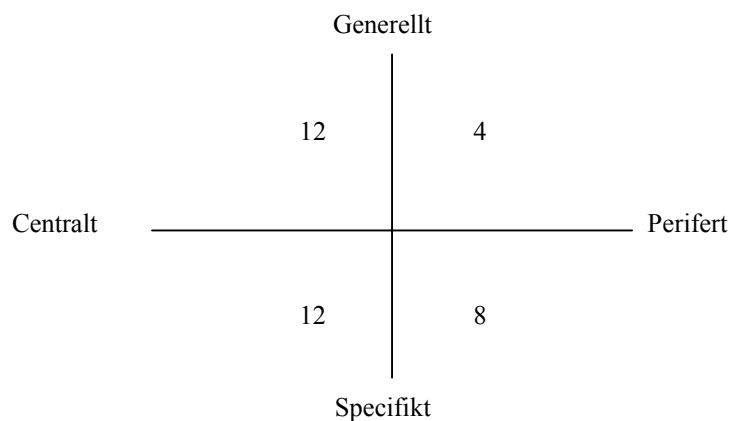
Med utgångspunkt i de två dimensionerna kan man konstruera ett utfallsrum med två axlar, en som representerar dimensionen *generellt – specifikt* och en som representerar dimensionen *centralt – perifert*, i enlighet med Figur 1 nedan.

Figur 1. Utfallsrum.

I Fält 1 återfinns de avhandlingar som både behandlar en generell lärarutbildningsfråga och sätter denna i fokus. I Fält 2 återfinns de avhandlingar som behandlar en specifik lärarutbildningsfråga och som låter denna utgöra fokus för avhandlingen. På motsvarande sätt återfinns i Fält 3 de avhandlingar som

visserligen behandlar en generell lärarutbildningsfråga, men som gör det som en bisak eller på något annat sätt underordnat det problem, som står i fokus för avhandlingen. I Fält 4 slutligen återfinns de avhandlingar som behandlar en specifik lärarutbildningsfråga men där huvudintresset är riktat mot något annat. De två vänstrafälten samlar således de avhandlingar som sätter lärarutbildningsfrågorna i fokus och de två högra de som sätter andra frågor i fokus men som ändå är klassificerade som lärarutbildning i *LIBRIS*. De två övre fälten samlar på motsvarande sätt de avhandlingar som behandlar generella lärarutbildningsfrågor och de två undre de som behandlar specifika lärarutbildningsfrågor. Min kategorisering av de 36 avhandlingar som lades fram under perioden 1980–2000 framgår nedan.⁸

Figur 2. Antal avhandlingar inom de olika fälten.

Vad karakteriserar då forskningsfältets tal om lärarutbildning sett genom de 36 avhandlingarna? För det första kan vi notera att en tredjedel av avhandlingarna, 12 stycken, endast perifert (Fält 3: Emsheimer 1995, Jak Petersen, Numan, Orlenius, och Fält 4: Birnik, Bladini, Eskilsson, Flodin, Franke, Linell, Rosenqvist, Säll) berör lärarutbildning. Talet om lärarutbildning i denna grupp av avhandlingar är i hög grad ett tal i andra hand, det vill säga ett tal som är underordnat dessa avhandlingars intresse för andra frågor än lärarutbildning och format i relation till dessa andra frågor, till exempel skolutveckling, lärar-elevrelationen, specialpedagogiska frågor eller undervisningen i förskolan. Dessa avhandlingar är därmed endast i liten utsträckning del av ett på gemensamma orienteringspunkter grundat forskningssamtal om lärarutbildning.⁷

En tredjedel av avhandlingarna, de 12 i Fält 2, fokuserar specifika lärarutbildningsfrågor. Det handlar om specifika lärarutbildningsprogram (Johansson, Edqvist, Olsson, Neckmar, Ringberg, Brändström & Wiklund, Domfors) eller specifika aspekter av lärarutbildning (Morberg, Ullman) respektive specifika sätt att bedriva lärarutbildning på (Wort, Falk 1997, 1999). Dessa 12 avhandlingar handlar således otvetydigt om lärarutbildning. Hur förut-

sättningarna för gemensamma orienteringspunkter för talet om lärarutbildning ser ut kan dock diskuteras. Visserligen finns det inget som hindrar att studier av till exempel musklärarytutbildning, speciallärarutbildning, slöjdlärarytutbildning, förskollärarytutbildning och vårdlärarutbildning har starka gemensamma orienteringspunkter, men det finns heller inget som särskilt starkt drar i den riktningen.

De gemensamma orienteringspunkterna är också de facto få. Så har till exempel Domfors avhandling om speciallärarutbildning, för att bara ta ett exempel, nära nog inga orienteringspunkter som förbinder den med Olssons avhandling om musklärarytutbildning eller med Johanssons avhandling om förskollärarytutbildning. En referens (Kroksmark 1994) är gemensam för Domfors och Olsson och en (Schön 1983) är gemensam för Domfors och Johansson. Även här är således talet om lärarutbildning ett tal som i hög utsträckning etableras i förhållande till orienteringspunkter utanför lärarutbildningarnas huvudfåra. Man skulle kunna uttrycka det som att talet om musklärarytutbildning, speciallärarutbildning etcetera, som lärarutbildning blir till parallella tal utan förbindelser eller med i varje fall ytterst svaga och bräckliga förbindelser.

Det enda fält där man på förhand bör kunna förvänta starka gemensamma orienteringspunkter avhandlingarna emellan är Fält 1, det vill säga det där dimensionerna centralt och generellt sammanfaller. Jag betraktar det fältet som lärarutbildningsforskningens »kärnfält». Det är också det fält som jag här i första hand är intresserad av. I detta fält återfinns vi en tredjedel av avhandlingarna, 12 stycken. Vad handlar då dessa studier om? I huvudsak två ting: (i) hur lärarutbildningar varit, är och kan vara konstruerade samt (ii) hur blivande lärare uppfattar världen, framförallt sin egen utbildning. Sju av studierna (Linnés, Lendahls Rosendahls, Beachs, Berges, Anderssons och Karlssons) berör, om än på olika vis, den första frågan. Så gör också på sätt och vis Enlunds studie, men den kan samtidigt sägas utgöra en egen kategori i det att den fokuserar svenska kyrkans roll i lärarutbildningsverige, specifikt i förhållande till folkskoleseminarierna. Sju av studierna (Lendahls Rosendahls, Karlssons, Bouijs, von Wrights, Hensvolds, Brekke och Emsheimers, 2000; fokuserar på olika vis frågor om lärarutbildning från ett studentperspektiv.

CENTRALA ORIENTERINGSPUNKTER I FORSKNINGENS TAL OM LÄRARUTBILDNING

Jag ska nu granska referenserna i de avhandlingar jag placerat i Fält 1.⁸ Referenser kan betraktas som uttryck för hur man väljer att positionera sig i förhållande till andra forskare genom anknytning till, avgränsning från eller utveckling av andras utgångspunkter, tillvägagångssätt, resonemang och resultat. När olika forskare använder samma referenser innebär det att de definierar sig själva i förhållande till gemensamma andra, eller om man så vill i förhållande till gemensamma orienteringspunkter. Gemensamma orienteringspunkter innebär inte nödvändigtvis att man går åt samma håll eller hamnar i samma position men däremot att man kan förstå sin egen position

visavi andras. Det kanske till och med är så att gemensamma orienteringspunkter är förutsättningen för en meningsfull kommunikation.

Avsaknaden av gemensamma referenser och därmed gemensamma orienteringspunkter skulle då å andra sidan allvarligt försvåra eller till och med omintetgöra ömsesidig förståelse och meningsfull kommunikation. Sett på det viset skulle man kunna säga att förutsättningen för att man ska kunna tala om något som ett forskningsfält, forskningsområde, forskningstema eller som en disciplin är förekomsten av gemensamma referenser. Utan gemensamma referenser saknar man de orienteringspunkter inom vilka fältet, området, temat eller disciplinen låter sig definieras. Referenserna är därmed ett sätt att nalkas frågan om hur forskningens tal om lärarutbildning konstitueras i termer av »parallella monologer» respektive samtal.

Totalt innehåller de 12 avhandlingarna inom Fält 1 drygt 2 000 referenser. 106 referenser förekommer mer än en gång varför antalet refererade verk är c:a 2 000. Antalet gemensamma referenser är således mycket litet, c:a 5% av det totala antalet, och det finns därmed inte särskilt mycket av gemensamma orienteringspunkter som håller samman avhandlingarna i Fält 1. Av de 106 referenser som förekommer mer än en gång är det ingen som förekommer i samtliga avhandlingar. Som mest förekommer en och samma referens i sex avhandlingar, det vill säga i hälften av de aktuella avhandlingarna. Detta torde kunna tas som uttryck för att det svenska forskningsfältet lärarutbildning i hög utsträckning saknar kanoniserade verk. I detta konstaterande ligger också att fältet kan bedömas som förhållandevis öppet.

Vad som gäller och vad man måste förhålla sig till är inte fastlagt. Å andra sidan finns det därmed inte heller någon orienteringspunkt som är gemensam för alla och till vilken talen i de 12 avhandlingarna förhåller sig. Tar vi från de 106 referenserna bort dem som bara är gemensamma för två avhandlingar försvinner 45 referenser⁹. Kvar finns då 61 referenser, vilka jag nu närmare ska granska med avseende på karaktär, innehåll och relation till lärarutbildning samt, och sett från andra hållet, hur de 12 avhandlingarna grupperar sig i relation till dessa referenser.

En referens är gemensam för sex avhandlingar Molander (1993; *Kunskap i handling*). Den starkaste orienteringspunkten är därmed en som inte är specifikt lärarutbildningskopplad utan rör frågan om kunskap och kunskapsformer på ett generellt plan. Fyra referenser är gemensamma för fem avhandlingar.¹⁰ En av dessa Carlgren (1992) har en direkt lärarutbildningsinriktning. Ytterligare en Hult (1990) fokuserar genom sin komparativa ansats frågor av generell betydelse för högre yrkesutbildning, och därmed också för lärarutbildning även om lärarutbildning inte finns med bland de utbildningar hon studerar. Av de tre återstående kan två, Kuhn (1970) och Ödman (1979), sägas handla om kunskap och kunskapsbildning på makro- och mikronivå och en, Bourdieu (1993), om samhället i stort ur ett kultursociologiskt perspektiv.

Om Carlgrens (1992) och Hults (1990) arbeten kan noteras att båda utgör analyser av föreställningar, i Carlgrens fall lärarutbildare vid dåvarande högskolan i Karlstad och i Hults fall studenter på psykologlinjen, läkarlinjen och ekonomlinjen vid Umeå universitet samt på maskinteknisk linje vid

Högskolan i Luleå. För Hult är det, som titeln anger föreställningar om det kommande yrket som står i fokus, inte utbildningen. För Carlgren däremot är det just utbildningen och föreställningar om utbildningen som står i fokus, närmare bestämt vad man skulle kunna kalla ideologiska och politiska föreställningar om lärarutbildning.

I en inledande forskningsöversikt behandlar hon också lärarutbildning ur ett begreppsligt perspektiv, ur ett konstruktionsperspektiv och ur ett kvalifikationsperspektiv samt, om än inte med den terminologin, talet om lärarutbildning, men i sin egen studie av lärarutbildares föreställningar, som också utgör rapportens kärna, står inte dessa perspektiv i förgrunden. Det är med andra ord så att av de fem verk som får flest referenser är det bara ett som specifikt behandlar lärarutbildning och i detta är det inte de begreppsliga frågorna eller konstruktions- och kvalifikationsfrågorna eller talet om lärarutbildning som tar scenen i besittning.

Tio referenser är gemensamma för fyra avhandlingar.¹¹ Av dessa kan tre verk, Ahlström (1992), Askling, Ahlstrand och Colnerud (1991) samt Beach (1995), sägas vara direkt lärarutbildningsrelaterade. Ytterligare två, de av Schön (1983) och Lortie (1975), har en indirekt men stark koppling. Stark i så måtto att de har kommit att bli betydelsefulla verk inom forskning som behandlar lärare och lärarutbildning. Också Lundgren (1979) kan sägas vara indirekt relaterat till lärarutbildningsområdet genom att det läroplansteoretiska perspektiv som introduceras där är möjligt att anlägga i lärarutbildningssammanhang även om hans text rör skolan. De fyra återstående, Alexandersson (1994), Broady (1991), Hammersley och Atkinson (1987) samt Hartman och Lundgren (1980), har däremot ingen uttalad koppling till lärarutbildningsområdet. Broady liksom Hammersley och Atkinson får i sammanhanget snarast ses som generella metodologiska referenser.

Om vi så riktar blicken mot de tre referenser som har en direkt koppling till lärarutbildning, Ahlström (1992), Askling m fl (1991) samt Beach (1995), så kan vi konstatera att både Beach och Askling m fl behandlar frågan om vad som händer på den lokala nivån i relation till vad som beslutats centralt. Men medan Beach försöker förstå reformprocessen i anslutning till grundskollärarytbildningsreformen 1988 och utfallet av denna vid en lärarutbildning, från ett marxistiskt perspektiv, studerar Askling m fl utfallet av den lokala reformprocessen ur ett jämförande kvalitets- och likvärdighetsperspektiv. Även om båda dessa verk tangerar, och ibland penetrerar, frågor som rör begreppsliga aspekter respektive konstruktions- och kvalifikationsaspekter så är det inte dessa senare aspekter som tilldrar sig författarnas uppmärksamhet.

Ahlströms (1992) text slutligen kan ses som ett försök att inom de ramar som anslagsframställningsprocessen ger utveckla ett resonemang om forskningsfrågornas plats i lärarutbildning. Av de hittills behandlade gemensamma referenserna torde Ahlström vara den som ligger närmast en aktiv behandling av för lärarutbildningsprojektet centrala begreppsliga frågor liksom konstruktionsfrågor och kvalifikationsfrågor. Dock behandlar han inte specifikt dessa problematiker.

Totalt är det 45 referenser som återfinns i tre avhandlingar. Jag ska dels säga något om de åtta referenser som i någon mening kan sägas ha en direkt

koppling till lärarutbildning,¹² dels ge några sammanfattande kommentarer till de övriga 37. Bland de åtta referenserna finner vi för första gången, genom Wernerssons (1989) text, ett verk som uttalat förhåller sig till grundläggande utgångspunkter för lärarutbildning och vi finner för första gången också, genom Bengtssons (1993) text, ett verk som uttalat förhåller sig till centrala begreppsliga frågor. I övrigt kan dessa referenser sägas handla om lärarsocialisation – Vaage, Handal och Jordell (1986), Popkevitz (1985), Jonsson (1986) samt Jordell (1986)¹³ – om utbildning av reflekterande praktiker – Schön (1987) – och om interna styrningsfrågor – Kallós och Lyxell (1992). Vad handlar då de övriga 37 referenserna i denna grupp om? Några huvuddrag går att urskilja.¹⁴

En grupp kan sägas ha en reproduktionsteoretisk karaktär (Arfwedson 1983, Bernstein 1971, 1990, Broady 1981, 1989, Lundgren 1972, 1983, Willis 1977). En annan kretsar kring frågor som rör kvalitativ och etnografiskt inriktad forskning (Burgess 1985, Ehn & Löfgren 1982, Jackson 1968, Kvale 1997, Merriam 1994, van Manen 1977). En tredje består av texter skrivna av Dewey och Mead och texter som kan sägas knyta an till teman hos Dewey och Mead (Dewey 1933, 1966, Goffman 1971, Habermas 1990, Mead 1976, Månsson 1976). En fjärde utgörs av texter som tar upp mera generella forskningsmässiga och vetenskapliga frågor (Bengtsson 1988, 1993, Björklund 1991, Glaser & Strauss 1967, Sherman & Webb 1988, Värnlund 1976). Möjligen skulle man till detta kunna lägga en femte grupp som utgörs av svenska studier av högskolestuderande och vuxenlärare (Gerrevall 1992, Pilhammar 1991, Thång 1984).

SAMTAL ELLER PARALLELLA MONOLOGER?

Vi kan nu ånyo ställa frågan om vad som karakteriserar forskningens tal om lärarutbildning. Denna gång sett genom de gemensamma referenserna i de tolv avhandlingarna i Fält 1 och vad dessa representerar i form av orienteringspunkter. Av totalt c:a 2 000 referenser är det bara 61 referenser som är gemensamma för minst tre av de 12 avhandlingarna i Fält 1 och av dessa är det bara 16 referenser som har en direkt eller indirekt koppling till lärarutbildning, det vill säga mindre än 1% av det totala antalet referenser. Det kan diskuteras om det mot den bakgrunden är rimligt att karakterisera forskningens tal om lärarutbildning som ett samtal och därmed också om det är rimligt att tala om lärarutbildning som ett forskningsfält. Jag vill dock tills vidare kvarhålla beteckningen forskningsfält. Det pågår ju forskning även utanför avhandlingsproduktionen och det vore fel att med avhandlingarnas referenser som enda grund avfärda forskningsfältet. Det sagda får istället bli underlag för karakteriseringen av det fält som framträder genom avhandlingarna. Jag vill då lyfta fram tre utmärkande drag.

(i) Den mycket ringa andelen gemensamma referenser tyder på att forskningsfältet lärarutbildning har få gemensamma orienteringspunkter. Den tyder också på att avhandlingarna är inskrivna i andra referentiella sammanhang än lärarutbildning och att de därmed har sina gemensamheter på andra håll. I samma riktning pekar det förhållandet att lärarutbildningsreferenserna utgör

en mycket liten andel av de gemensamma referenser som ändå finns. Avhandlingarna närmar sig sina forskningsfrågor om lärarutbildning från olika utgångspunkter och från utgångspunkter som i hög utsträckning är fastlagda någon annanstans än i forskningsfältet lärarutbildning.

Till dels måste det självklart vara på det viset och det är också önskvärt. Lärarutbildningsforskning kan och bör inte vara avskild från det vidare pedagogiska forskningssammanhanget och från annan forskning med betydelse för fältet. Den påtagligt ringa andelen gemensamma referenser och den ännu mindre andelen gemensamma referenser till forskningsfältet lärarutbildning kan i det perspektivet ses som tecken på öppenhet och mångfald. Samtidigt pekar de få interna referenserna, som jag kommer att lyfta fram som det andra utmärkande draget, på att denna mångfald i så fall inte kommuniceras särskilt väl.

(ii) Det interna refererandet, det vill säga refererandet de 12 avhandlingsförfattarnas emellan, liksom refererandet till övriga svenska avhandlingar om lärarutbildning, är mycket svagt. Totalt sett förekommer endast 11 sådana referenser och det är fem författare som blir refererade (Skog-Östlin, Ekwall, Askling, Frankes, Beachs, Anderssons).¹⁷ Det är således inte bara i den större gruppen lärarutbildningsavhandlingar som det interna refererandet är svagt utan även med den avgränsning av avhandlingspopulationen till Fält 1, som jag gjort, är det ett mycket sparsamt internt refererande.

(iii) Ett tredje utmärkande drag utgör bristen på referenser som fokuserar för lärarutbildningsprojektet centrala frågor och problem. Som tidigare konstaterats är förhållandet detsamma vad gäller avhandlingarna. Det betyder att även bland de avhandlingar där dimensionerna generellt och centralt sammanfaller så utgörs orienteringspunkterna för talet i hög utsträckning av forskning och kunskapsbildning som ligger utanför lärarutbildningarnas kärnfrågor.

De tre utmärkande drag som jag lyft fram kan samtliga beskrivas i termer av brister eller problem. Något ska också sägas om det som genom referenserna karakteriserar fältet i positiv mening. Som framgått är det 61 verk man i någon mening kan betrakta som gemensamma. Av dessa har 16 en direkt eller indirekt koppling till lärarutbildning och åtta av dem utgör referenser till för forskningsfältet centrala aspekter och frågor. Dessa åtta referenser är alla nordiska, med påtaglig svensk dominans (Carlgren 1992, Ahlström 1992, Beach 1995, Bengtsson 1993, Wernersson 1989, Vaage m fl 1986, Jonsson 1986). En av dem (Vaage m fl 1986) är som påpekats en antologi i vilken Jonssons och Jordells bidrag ingår¹⁸.

Kärnan kan således sägas utgöras av sex verk. De övriga åtta (Huldt 1990; Askling 1991; Schön 1983, 1987; Lortie 1975; Lundgren 1979; Popkevitz 1985; Kallós & Lyxell 1992) behandlar antingen lärarutbildningsfrågor av annat slag eller låter behandlingen av lärarutbildningsfrågorna vara perifer i förhållande till textens huvudlinjer. Också här dominerar de svenska referenserna. Av de 16 gemensamma lärarutbildningsreferenserna är 10 svenska. Även om det, som konstaterats, generellt är en svag koppling till befintlig

svensk lärarutbildningsforskning, så är den koppling till lärarutbildningsforskning som finns i allt väsentligt svensk.

De icke lärarutbildningsanknutna referenser jag uttalat behandlat,¹⁹ (Bourdieu 1993, Broady 1991, Hammersley & Atkinson 1983, Hartman & Lundgren 1980, Kuhn 1968, Lundgren 1979, Molander 1993, Ödman 1979) kan alla sägas ha en inriktning mot filosofi, metodologi eller teori. Bland de övriga 37 utgör reproduktionsteoretiska referenser den största gruppen.

Lägger man ett genusraster över den bild av avhandlingarna i Fält 1 och deras referenser som presenterats kan ytterligare några kommentarer göras. Den första avhandlingen inom fältet skrivs av en man, liksom för övrigt alla avhandlingar fram till och med Hasselgrens, det vill säga de sex första. Därefter har kvinnor i allt högre utsträckning kommit att bli synliga som avhandlingsförfattare inom fältet lärarutbildning. Av de totalt 47 avhandlingar som ingår i min granskning är 24 skrivna av kvinnor. Går vi sedan till de 12 avhandlingar som jag placerat i Fält 1 finner vi att inte mindre än 8 av avhandlingarna är skrivna av kvinnor. De kvinnliga avhandlingsförfattarna är här således dubbelt så många som de manliga.

Denna dominans för kvinnor i Fält 1 medför dock inte en motsvarande kvinnlig dominans bland de gemensamma referenserna. Av de 24 referenser som jag särskilt behandlat är endast 5 referenser till kvinnliga forskare. Av de 38 som jag enbart givit en mera övergripande karakteristik av, utgör blott 4 referenser till kvinnliga forskare. Något tillspetsat skulle man kunna säga att medan forskningsfältet i allt högre utsträckning befolkas av kvinnor så är dess gemensamma orienteringspunkter, i den utsträckning de nu förekommer, i allt väsentligt bestämda av män.

Om vi så vänder oss mot de tolv avhandlingsförfattarna och tittar på hur de grupperar sig i relation till referenserna blir bilden som framträder en bild av påtaglig variation. Av de 24²⁰ gemensamma referenser jag genom den gjorda granskningen funnit centrala, finns 19 med i Linnés avhandling. I Karlssons finns 2 och i Envalls ingen.²¹ Beträktat på det här viset sönderfaller Fält 1 i två ungefär lika stora delar. Hälften av avhandlingarna Bouijs, Hensvolds, Brekkes, von Wrights, Karlssons och Envalls har en påtagligt svag förankring i de gemensamma orienteringspunkterna medan den andra hälften av avhandlingarna, så när som på Emsheimers som placerar sig mitt emellan de två huvudgrupperna, är väl förankrade i de gemensamma orienteringspunkterna.²² I den utsträckning som forskningens tal om lärarutbildning tar form inom ramen för ett samtal med i någon mening gemensamma orienteringspunkter, så är det således inom den senare gruppen som detta sker. Det kan då noteras att det härigenom också sker en förskjutning vad gäller orienteringspunkter. Dels försvinner 8 av dem, däribland Molander (1993), dels får de kvarvarande orienteringspunkterna en starkare bäring på lärarutbildning genom att merparten av de som försvinner rör andra frågor.²³

SVENSK LÄRARUTBILDNINGSFORSKNING – ETT ANNAT PERSPEKTIV

Den bild jag målat upp av svensk lärarutbildningsforskning tar sin utgångspunkt i en specifik typ av publikationer, avhandlingar. Hur skulle bilden sett ut om jag valt en annan ingång? För att få en referenspunkt till min genomgång ska jag nu ställa den mot Ahlströms och Kallós (1995) EERA-paper *Recent research on teacher education in Sweden. Problems and issues in a comparative perspective*.

I introduktionen till sitt paper citerar de bland annat *Handbook of research on teacher education* (Houston, Haberman & Sikula 1990) och *Research in teacher education. International perspective* (Tisher & Wideen 1990). Jag återger nedan Ahlströms och Kallós huvudcitrat från respektive verk i sin helhet:

[W]e need to base research and practice on what we currently know about teacher education, in order to implement an agenda for consistent, continued development of the field. Until we begin to build on conceptual constructs and research findings of other scholars and to pursue a line of inquiry in depth, teacher education will continue as a cult practice, with wide differences among schools of education and professors, unable to evaluate and replicate specific practice. (Houston, Haberman & Sikula 1990 s ix–x)

We see a disconnected set of studies with no coherent objectives and a lack of balance; poor anchoring to the practical, day-to-day problems in teacher education; a pre-dominance of surveys with a minimal experimentation on new ways of delivering teacher education; unwarranted overkill with sophisticated statistical analyses; studies designed and driven by persons who are often not involved in educating teachers; little or no compelling effects on policy and practice; a lack of national research priorities; and, in a number of cases, projects of dubious rigour. Researchers appear to pursue their own interests, with little or no attempt to refer to or replicate the work of others; investigatory samples draw on captive groups of teacher trainees with no relevant theoretical frameworks serving as substantive scaffolding for studies. – The adjectives ›exciting›, ›stimulating›, ›barrier-breaking›, ›trend-setting›, ›knowledge-expanding› and ›innovative› can hardly be used to describe research of this nature. (Tisher & Wideen 1990 s 254)

Det är ingen smickrande bild som här ges av det internationella forskningsfältet lärarutbildning, men den är samtidigt i många stycken påfallande lik den bild som jag målat. Flera av de särdrag som lyfts fram skulle också kunna användas som karakteristik av det svenska forskningsfält som framträtt i min genomgång, till exempel det svaga refererandet till och nyttiggörandet av forskning inom fältet och det svaga uppmärksammandet av för lärarutbildningsprojektet centrala frågor. I relation till min genomgång av

avhandlingar ska man ha i minnet att såväl Tisher och Wideen (1990) som Houston m fl (1990) baserar sina texter på situationen före 1990. Det kan då noteras att det som sägs om de metodologiska ansatserna i form av surveys och statistiska analyser i citaten till viss del kan sägas vara giltigt för de svenska avhandlingar som är skrivna före 1990 men knappast för de därefter. Möjligen är detta, vilket jag också snuddat vid tidigare, något som påverkar benägenheten att referera till de tidiga svenska lärarutbildningsavhandlingarna.

Citatet från Houston m fl (1990) kan, utöver att läsas som en redovisning av kritikpunkter, också läsas som en positionering vad gäller det önskvärda. Det framstår då som om enhetligheten är det önskvärda tillståndet. Om man började relatera till varandra och bygga vidare på existerande forskning skulle vad de (Houston m fl 1990) kallar »cult practice» försvinna och enhet, på vetenskaplig grund, träda i dess ställe. Från mitt perspektiv behöver man inte se det så. Det är inte enhet och enhetlighet som är det eftersträfvansvärda utan gemensamma orienteringspunkter från vilka vi kan föra samtal med varandra.

Även Ahlström och Kallós bekräftar i allt väsentligt citatens giltighet som karakteristik av svensk lärarutbildningsforskning. De skriver:

Since the aim of this paper is to describe and analyse Swedish research on teacher education we should perhaps already here ask ourselves if Sweden is an exception. We hold that this to a large degree is not the case. (Ahlström & Kallós 1995 s 2)

De menar också att innebörden i den skarpa kritiken blir tydligare »if its underlying assumptions about the character and direction of such research are questioned» (Ahlström & Kallós 1995 s 3). De lägger sedan fyra utgångspunkter för ett sådant ifrågasättande av karaktären och riktningen på lärarutbildningsforskning. Jag ska kommentera den första och den tredje då de mera direkt har betydelse för min jämförelse.²⁴

Den första rör forskningens syfte och är en distinktion mellan forskning »for» och »about» lärarutbildning och där de ger forskning »about» företräde framför forskning »for». ²⁵ Även om Ahlström och Kallós i den avslutande diskussionen tonar ner den dikotomiska framtoningen av distinktionen genom påpekandet att forskning »about» mycket väl kan vara ett bidrag »for» så varnar de för en forskning som är alltför starkt orienterad mot »for».

I *LIBRIS* finns ingen explicit distinktion mellan »for» och »about». Alla eller nära nog alla av de 47 avhandlingar som min granskning omfattar torde gå att klassificera som avhandlingar »about» lärarutbildning. Många av dem går emellertid också att klassificera som avhandlingar »for» lärarutbildning och jag tror inte att distinktionen i det här sammanhanget fördjupar analysen.

Den tredje punkten rör frågan om vad som ska räknas som lärarutbildningsforskning. Jag tänkte dröja vid denna ett ögonblick då den har direkt betydelse för min jämförelse. Ahlström och Kallós (1995) skriver, med hänvisning till Grans (1990) bidrag i Tisher och Wideens (1990) antologi, att lärarutbildningsforskningen i Sverige genomgick en kvantitativ minskning i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet. Med avhandlingsproduktionen som mått framstår den första halvan av 1970-talet som en produktiv period.

Den mera livaktiga lärarutbildningsforskning, som uppenbarligen också fanns dessförinnan, har som vi kunnat se däremot inte avsatt några spår i avhandlingsproduktionen.

Bortsett från ett kort omnämnande av Nordströms (1968) *Hjälpskolan och särskolan i Sverige t.o.m. 1921: utvecklingen i relation till differentieringsproblemet* ger inte heller Ahlström och Kallós (1995) några exempel på denna forskning. Att svensk lärarutbildningsforskning likväl, från deras perspektiv, framstår som livaktig under en period då inga avhandlingar om lärarutbildning registreras i *LIBRIS* kan bero på att den avgränsning av lärarutbildningsforskning som Ahlström och Kallós gör fångar in en annan slags forskning än vad den avgränsning gör som *LIBRIS*, och därmed jag, använder.²⁶ Om vad som ska räknas som lärarutbildningsforskning säger Ahlström och Kallós (1995 s 4):

[O]ne might also reflect on what is to be regarded as teacher education research. At least at the level of common sense the curricula of teacher education programmes in some way should be related to – and to some extent even be based upon – findings of research on schooling, teaching and teachers etc. Educational research in general more or less has a bearing on teacher education. On the one hand we have been struck by the fact that teacher education research often seems quite unrelated to the larger body of educational research to which it belongs. On the other hand discussions on the research basis of teacher education in many cases seem to fail to take into account analyses of e.g. changes that have taken place in schools and in the nature of teacher work.

Ahlström och Kallós strukturerar sin forskningsgenomgång kring sex teman: (i) historiskt orienterade studier, (ii) studier med fokus på rekryteringsfrågorna, (iii) forskning om den skolbaserade delen av den grundläggande lärarutbildningen, (iv) studier av fortbildning i lärarutbildning, (v) forskning om generella lärarutbildningsfrågor, samt (vi) effektstudier. Vad jag kan se har de vid sitt urval av studier tillämpat den öppna hållning som uttrycket ovan »has a bearing on» markerar vid avgränsningen av vad som är att betrakta som lärarutbildningsforskning.

Flera av de studier de lyfter fram är till exempel inte förtecknade som lärarutbildning i *LIBRIS*. Och omvänt saknas ett antal studier som i *LIBRIS* är förtecknade som lärarutbildning i deras studie. Nu anger inte Ahlström och Kallós var gränsen för »recent» går i deras granskning, men om vi antar att den äldsta av dem angivna avhandlingen markerar gränsen bakåt och den yngsta av dem angivna markerar gränsen framåt kan vi ange deras granskningsintervall till perioden 1981–95. Under den perioden lades det fram 12 avhandlingar som i *LIBRIS* är klassificerade som lärarutbildning och därmed finns med i min förteckning men ej i deras granskning. Detta trots att flera av dem faller in under de tematiseringar som Ahlström och Kallós använder, t ex Englunds (1985) om praktikhandledning och Ekwall (1987) respektive Enlunds (1993) historiska avhandlingar. Å andra sidan kan man

konstatera att av de 17 avhandlingar som Ahlström och Kallós diskuterar finns endast 9 med i min förteckning.²⁷

Att bilden av svensk lärarutbildningsforskning blir olika, sett till vilka verk som inkluderas, är alldeles uppenbart. Vad betyder det då att olika verk är inkluderade i våra respektive forskningsgenomgångar? Ett sätt att få perspektiv på detta är att se i vilken utsträckning de verk som återfinns hos Ahlström och Kallós (1995) men som inte finns med i min förteckning över lärarutbildningsavhandlingar dyker upp som gemensamma referenser i de avhandlingar jag granskar. Detta sker bara i två fall, Florins (1987) avhandling *Kampen om katedern: feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906* och Carlgrens (1992) *På väg mot en enhetlig lärarutbildning?* Några av de verk som Ahlström och Kallós klassificerar som lärarutbildningsforskning, som Rönnerman (1993) och Roos (1997), förekommer överhuvudtaget inte som referenser i någon avhandling i Fält 1.

Den bild av ett splittrat fält, och där möjligen också fältbegreppet överhuvudtaget skulle kunna ifrågasättas, som min granskning resulterade i blir härigenom snarast förstärkt. Likaså bilden av ett fält med bristfällig intern kommunikation. I termer av ›parallella monologer› respektive ›samtal om lärarutbildning› drar både Ahlströms och Kallós granskning och min åt det förra. Lärarutbildningsforskningen får härigenom svårt att bidra till att kvalificera talet om lärarutbildning på andra arenor. Samtidigt tror jag att den sammantagna bilden, tillsammans med de kritiska anmärkningar från ett internationellt perspektiv som Ahlström och Kallós inledningsvis refererade till, ger utrymme för några mer framåtblickande kommentarer och forskningsutmaningar. Ahlström och Kallós (1995 s 38) skriver:

[A]s our review demonstrates, several important areas have not been focus of research. While school-based parts of teacher education have recieved attention we might conclude that other parts of the inner life of teacher education have been neglected, e.g. studies in regard to curricula, content and methods of teaching and the hidden curriculum of teacher education.

Utan att gå in i en diskussion kring de enskilda punkterna i uppräknigen vill jag dels understryka behovet av sådan forskning, dels göra en ytterligare markering vad gäller önskvärd forskning. Lärarutbildning som forskningsfält har som framgått en mycket svag intern bas.

Av mina 12 (Andersson 1995, Beach 1995, Berge 1992, Bouij 1998, Brekke 2000, Emsheimer 2000, Enlund 1993, Hensvold 1999, Karlsson 1995, Lehdahls Rosendal 1998, Linné 1996, von Wright 1997) avhandlingars cirka 2 000 referenser är det bara 16 som i någon mening kan kallas gemensamma lärarutbildningsreferenser. Av dessa är det vidare bara hälften (Bengtsson 1993, Carlgrens 1992, Ahlströms 1992, Beachs 1995, Wernerssons 1989, Vaages m fl 1986, Jonsson 1986, Jordell 1986), som mera direkt behandlar vad jag skulle vilja beteckna som centrala aspekter av lärarutbildningarnas (lärarutbildningsprojektets) utbildningsproblematik. Endast två av referenserna, Bengtssons (1993) och Wernerssons (1989), behandlar dock

som huvudfrågor, begreppsliga aspekter respektive konstruktions- och kvalifikationsaspekter eller, annorlunda uttryckt, de idéer, bilder, tankar, föreställningar etcetera om lärarutbildning som vårt sätt att tala om lärarutbildning bär på.³⁵

Härmed saknas till stor del också förutsättningar för utvecklande av starka interna referenspunkter till vilka forskning som från olika håll fokuserar lärarutbildningsfrågor kan förhålla sig. Sett på det viset skulle förutsättningarna för ett starkare forskningsfält om lärarutbildning och en bättre kommunikation inom fältet ligga i en forskningsmässig fokusering av centrala aspekter av lärarutbildningsprojektets problematik. Det är i ett sådant projekt jag med min avhandling vill skriva in mig.

NOTER

Den här artikeln är en omarbetad version av kapitlet »Forskningens tal om lärarutbildning» (s 59–80), som ingår i min doktorsavhandling *Talet om lärarutbildning*. (Örebro Studies in Education 5) Örebro: Örebro Universitet, Pedagogiska institutet, 2002.

1. Den sökning som redovisas här är utförd 2001.11.19. Om inget annat sägs gäller detta datum också för övriga sökningar.
2. Ett alternativ till den redovisade vägen är att söka på ämnesorden lärarutbildning och Sverige, samt på publikationstypen avhandlingar. Det ger 49 träffar. Slutresultatet blir dock detsamma.
3. I den post som varje verk utgör finns de ämnesord och klassifikationskoder som verket åsatts på Kungliga biblioteket (KB), som ansvarar för *LIBRIS*. Härutöver kan det finnas ytterligare ämnesord och klassifikationskoder som definierar verket i *LIBRIS*, åsatta av andra bibliotek. Dessa når man genom att klicka på ämnesord och klassifikationskoder i rubriken »Här kan det finnas fler ämnesord och klassifikationskoder. Användbart för att hitta fler titlar inom samma ämnesområde». Jag har här bara tagit med de verk där lärarutbildning finns angivet i första steget.
4. Vad jag sorterat bort har dels varit C-uppsatser och specialarbeten, dels också i något fall arbete utan statusangivelser och av en omfattning som inte verkar tyda på att det är en avhandling. Till kategorin avhandlingar har jag fört både licentiatuppsatser (7) och doktorsavhandlingar (34).
5. Jag har också här sorterat bort en avhandling som först i steg två är klassifikationskodad som lärarutbildning.
6. De fem tillkommande avhandlingarna är alla lic-uppsatser.
7. *Pedagogisk kontroll och auktoritet* finns med på referenslistan i Peter Emsheimers och Mia Maria Rosenqvists avhandlingar och *Ways of Apprehending Children at Play* i Jak Petersens och Mia Maria Rosenqvists avhandlingar.
8. Alla sådana här klassificeringar innebär på ett eller annat sätt att man våldför sig på det material man utgår ifrån och jag är övertygad om att i varje fall några av de berörda avhandlingsförfattarna skulle kunna anföra goda skäl för en annan kategorisering än den jag gjort. Jag vill i det sammanhanget lyfta fram två saker; dels att jag, som tidigare nämnts, inte primärt är intresserad av att entydigt bestämma det enskilda verket, dels att det viktiga för min del inte är att andra kan ha andra meningar om klassificeringen utan att helheten av den klassificering jag gör i en rimlig utsträckning är konsistent och meningsfull.
9. Följande citat från Numans avhandling *En god lärare: några perspektiv och empiriska bidrag* ger en god belysning av detta förhållande. »Skog-Östlin (1984)

konstaterade att det fanns lite forskning och dokumentation kring lärarutbildningens historia. Jag har inte heller stött på forskning om svensk lärarutbildningshistoria av senare datum.» (s 28) Det citerade avsnittet återfinns i kapitlet »Skola och utbildning av lärare – en kort historik». Minst fyra av de avhandlingar som jag genom *LIBRIS* har identifierat som lärarutbildningsavhandlingar – Ekwalls, Envalls, Linnés och Morbergs – måste betecknas som historiska studier. Morberg lade visserligen fram sin avhandling bara ett drygt halvår före Numan, men det bör samtidigt påpekas att hon publicerat sig på sitt avhandlingstema även före avhandlingen. Därutöver kan åtminstone Johanssons och Berges avhandlingar sägas ha starka historiska inslag och som helhet vara inramade av ett historiskt perspektiv.

10. Jag skulle självfallet också ha kunnat inkludera avhandlingar som lagts fram före 1990 men då dessa i de första granskningarna visade sig ha så liten återverkan på senare års avhandlingar har jag valt att inte ta med dem.

11. Man kan självfallet diskutera när en referens kan betraktas som gemensam och var gränser därmed ska dras och det är inga svårigheter att motivera olika ställningstaganden härvidlag. Man skulle till exempel med hänvisning till att ingen referens återfinns i mer än hälften av avhandlingarna kunna hävda att det inte finns några gemensamma referenser. Då jag är intresserad av att se vad som ändå i någon mening binder fältet samman har jag dock valt att sätta gränsen lägre. Av såväl tidsekonomiska som utrymmesmässiga och innehållsliga skäl har jag emellertid bedömt att den »tvåavhandlingsgemenskap» som de verk som faller under gränsen representerar är av förhållandevis ringa intresse i sammanhanget.

12. Kuhn (1970), Ödman (1979), Hult (1990), Carlgren (1992) och Bourdieu (1993).

13. Lortie (1975), Lundgren (1979), Hartman och Lundgren (1980), Schön (1983), Hammersley och Atkinson (1987), Askling m fl (1991), Broady (1991), Ahlström (1992), Alexandersson (1994) och Beach (1995).

14. Popkevitz (1985), Jonsson (1986), Jordell (1986), Vaage m fl (1986), Schön (1987), Wernersson (1989), Kallós och Lyxell (1992) och Bengtsson (1993).

15. Jonssons (1986) och Jordells (1986) arbeten ingår för övrigt i Vaage m fl (1986) som är en antologi. Referenserna är med andra ord till sex verk.

16. Det är här inte fråga om någon strikt kategorisering. Det finns ingen enhetlig kategoriseringsgrund och grupperna/kategorierna är inte varandra ömsesidigt uteslutande. Min enda avsikt är att peka på några viktiga relationer mellan referenserna vad gäller deras karaktär.

17. De texter som blir refererade är: Skog-Östlin (1984), Ekwall (1987), Askling (1983), Franke (1991), Beach (1995), Andersson (1995).

18. Ytterligare en antologi, Hasselgren m fl (1995), kan nämnas i sammanhanget. Många referenser är till antologin men inget bidrag i antologin får mer än två referenser.

19. Jag avser här alla referenser som är gemensamma för fyra eller fem avhandlingar men ej de referenser som är gemensamma enbart för tre avhandlingar. I denna grupp har jag endast behandlat dem som är direkt eller indirekt kopplade till lärarutbildning. För resonemang om avgränsningsproblematiken, se Not 11.

20. Jag har här inte tagit med de referenser som återfinns i tre avhandlingar men som handlar om annat än lärarutbildning.

21. Beträffande Envalls avhandling ska sägas att den skiljer sig från de andra genom författarens disciplinära hemvist, teologi. Sannolikt är detta en bidragande orsak till hans referensmässiga särställning. Av de närmare 300 referenserna i hans avhandling är det bara tre som han har gemensamt med någon annan; Ekwalls, Skog-Östlins och Florins avhandlingar.

22. Det kan noteras att jag vid inplaceringen av avhandlingarna i de fyra fälten var tveksam till om Hensvold och Bouij skulle höra hemma i Fält 1. Referensmässigt kan man säga att de inte gör det.
23. Det bör samtidigt sägas att de tre lärarutbildningsreferenser som försvinner, Ahlströms (1992), Beachs (1995) och Wernerssons (1989) texter, alla behandlar lärarutbildningsgenerella och för lärarutbildning centrala frågor.
24. De två som jag lämnar okommenterade rör vikten av att identifiera och ifrågasätta underliggande antaganden, traditioner och/eller teorier i olika lärarutbildningsprogram respektive lärarutbildningsforskningens expansion från mitten av 1980-talet och framåt, liksom dess orsaker och möjliga konsekvenser för såväl lärarutbildning som lärarutbildningsforskning.
25. Jfr diskussionen i Kapitel 2 under avsnittet »Utgångspunkter».
26. Genom referensen till Gran (1990) blir det också en fråga om hur han har avgränsat lärarutbildningsforskning. Den frågan kommer jag dock inte att kommentera.
27. Det kan samtidigt noteras att den absoluta majoriteten av texter som Ahlström och Kallós (1995) lyfter fram är just avhandlingar. Skillnaden mellan att ha avhandlingar som explicit utgångspunkt eller ej är därmed inte nödvändigtvis så stor.

LITTERATUR

- Ahlström, K-G. 1992: *Forskning 1993/94–1995/96, Forskningsanknuten lärarutbildning. Fördjupad anslagsframställning*. Stockholm: Skolverket.
- Ahlström, K-G. & Kallós, D, 1995: *Recent Research on Teacher Education in Sweden: Problems and Issues in a Comparative Perspective*. Bidrag presenterat vid European Conference on Educational Research i Bath, september 1995.
- Alexandersson, M. 1994: *Metod och medvetande*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Arfwedson, G. 1983: *Varför är skolor olika?* Stockholm: LiberUtbildningsförlaget.
- Andersson, C. 1995: *Läras för skolan eller skolas att lära: tankemodeller i lärarutbildningen*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Asklings, B. 1983: *Utbildningsplanering i en lärarutbildning: En studie av läroplansarbete i den decentraliserade högskolan*. Lund: LiberFörlag/Gleerup.
- Asklings, B. Ahlstrand, E. & Colnerud, G. 1991: *En likvärdig lärarutbildning? UHÄ:s utvärdering av grundskollärareformen. Delrapport 2.* (UHÄ-rapport 1991:8). Stockholm: UHÄ.
- Asklings, B., Ahlstrand, e. & Colnerud, G. 1991: *En likvärdig utbildning?* (UHÄ - rapport 1991:8) Stockholm: Universitets- och högskoleämbetet.
- Beach, D. 1995: *Making sense of the problems of change: An ethnographic study of a teacher education reform*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Bengtsson, J. 1988: *Sammanflätningar. Fenomenologi från Husserl till Merly-Ponty*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, J. 1993: Theory and practice: two fundamental categories in the philosophy of teacher education. *Educational Review*. 45(3), 205–211.
- Berge, B-M. 1992: *Gå i lära till lärare: En grupp kvinnors och en grupp mäns inskolning i slöjdläraryrket*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Berglund; B. 1988: *Pedagogiska dagböcker i lärarutbildningen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bernstein, B. 1971: On the classification and framing of educational knowledge. I M.F.D. Young (red): *Knowledge and control: New directions for the sociology of education*. London: Collier MacMillan.
- Bernstein, B. 1990: *Class, codes and control. Vol. IV: The structuring of pedagogic discourse*. London: Routledge.

- Bierschenk, B. 1972: *Självkonfrontation via intern television i lärarutbildningen: Försök att modifiera lärarkandidaters perception och värdering med hjälp av videobandförmedlad självkonformation och traditionell handledning*. Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen.
- Birnik, H. 1998: *Lärare-elevrelationen: ett relationistiskt perspektiv*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Björklund, S. 1991: *Forskningsanknytning genom disputation*. (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 112). Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Bladini, U-B. 1990: *Från hjälpskolelärare till förändringsagent: Svensk speciallärarutbildning 1921–1981 relaterad till specialundervisningens utveckling och förändringar i speciallärarens yrkesuppgifter*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Bouij, C. 1998: »Musik – mitt liv och kommande levebröd»: *En studie i musiklärarens yrkessocialisation*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för musikvetenskap.
- Bourdieu, P. 1993: *Kultursociologiska texter*. Stockholm: Symposion.
- Brekke, M. 2000: *Lærerutdanning i nord: Et historisk kasus gjennom tre tidsperioder*. Luleå: Luleå tekniska högskola.
- Broady, D. 1981: *Den dolda läroplanen. Krut artiklar 1977–80*. Stockholm: Symposion.
- Broady, D. 1989: *Kapital, habitus, fält. Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*. Stockholm: UHÄ.
- Broady, D. 1991: *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- Brusling, C. 1974: *Microteaching – a concept in development*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Brusling, C. 1987: »Efteråt skakar jag bara av mig»: *handledning av praktikantlärare*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik.
- Brändström, S. & Wiklund, C. 1995: *Två musikpedagogiska fält: En studie om kommunal musikskola och musiklärarutbildning*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Burgess, R.G. (red) 1985: *Field methods in the study of education*. London: Falmer.
- Carlgrén, I. 1992: *På väg mot en enhetlig lärarutbildning?* Uppsala: Acta, Universitatis Upsaliensis.
- Dewey, J. 1933: *How we think: A Re-statement of the relation of reflective thinking to the educative process*. Chicago: Henry Ragnery.
- Dewey, J. 1966: *Democracy and education*. New York: Free Press.
- Domfors, L-Å. 2000: *Döfstumlärare – specialpedagog – lärare för döva och hörsel-skadade: en lärarutbildnings innehåll och rationalitetsförskjutningar*. Örebro: Örebro universitet, Pedagogiska institutionen.
- Edqvist, T. 1990: *Studier av speciallärarutbildning*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Ehn, B. & Löfgren, O. 1982: *Kulturanalys*. Stockholm: Liber.
- Ekwall, S. 1987: *Tidig småskollärarutbildning: En studie med särskilt avseende på malmölän 1865–1884*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Emsheimer, 1995: *Handledningsprocessen i spänningsfältet mellan disciplinering och utforskande*. Stockholm: Lärarhögskolan.
- Emsheimer, P. 2000: *Lärarstudenten som subjekt och objekt: kritiskt tänkande och disciplinering i lärarutbildning*. Stockholm: HLS Förlag.
- Englund, B. 1985: *Praktikhandledning i lärarutbildningen*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen.
- Enlund, S. 1993: *Svenska kyrkan och folkskoleseminarierna 1842–1968: med särskild hänsyn till seminarierna i Uppsala, Härnösand och Göteborg*. Uppsala:

- Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Eskilsson, S-O. 1996: *Skolutveckling genom lärarutbildning: Om statlig styrning av folkskollärarseminarierna i början av 1900-talet*. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Falk, E-M. 1997: *Mötet med grundskollärarutbildningen: Tolkning av distansstudenters texter till sina lärare*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen.
- Falk, E-M. 1999: *Lärare tar gestalt: En hermeneutisk studie av texter om lärarutbildning på distans*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Flodin, A-M. 1998: *Sångskatten som socialt minne: En pedagogisk studie av en samling skolsånger*. Stockholm: HLS Förlag.
- Franke, A. 1990: *Handledning i praktiken: En studie av handledares och lärarkandidaters uppfattningar av handledning i lärarutbildningens praktikdel*. Linköping: Universitetet i Linköping, Pedagogiska institutionen.
- Gerrevall, P. 1982: *Högskolestuderandes erfarenheter av självständigt arbete*. Lund: Lunds universitet, Pedagogiska institutionen.
- Gestrelus, K. 1972: *Job analysis and determination of training needs: Examples of methods applied to teacher training*. Malmö: Malmö högskola, Lärarutbildningen.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. 1967: *The discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Goffman, E. 1971: *The Presentation of Self in everyday life*. Harmondsworth: Penguin.
- Gran, B. 1990: Research on Swedish teacher training. I R.P. Tisher & M.F. Wideen (red): *Research in teacher education: international perspectives*. London: Falmer.
- Habermas, J. 1990: *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och handlande*. Göteborg: Daidalos.
- Hammersley, H. & Atkinson, P. 1987: *Ethnography, Principles in Practice*.
- Hartman, S. & Lundgren, U.P. 1980: *Individ, skola, samhälle. Pedagogiska texter av John Dewey*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hasselgren, B. 1981: *Ways of apprehending children at play: A study of pre-school student teachers' development*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Hasselgren, B., Carlgren, I., Jonsson, M. & Lindblad, S. (red) 1995: *Lära till lärare: En vänbok till Karl-Georg Ahlström*. Stockholm: HLS Förlag.
- Hensvold, I. 1999: *Erfara lärande: i en PBL-upplagd förskollärarutbildning*. Stockholm: Lärarhögskolan, Institutionen för pedagogik
- Hult, A. 1990: *Yrket som föreställning: en analys av föreställningar hos studerande inom fyra högskoleutbildningar*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Houston, R.W., Haberman, M. & Sikula, J. (red) 1990: *Handbook of Research on Teacher Education*. London: Collier Macmillan
- Idman, P. 1974: *Equality and democracy: Studies of teacher training*. Lund: Gleerup.
- Jackson, P.W. 1986: *Life in classrooms*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- Jak Peterson, T. 2000: *Utbildningens betydelse för lärande: förskollärarstudenternas tankar om sitt eget lärande*. Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap.
- Johansson, J-E. 1992: *Metodikämnet i förskollärarutbildningen: Bidrag till en traditionsbestämning*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Jonsson, M. 1986: *Lärarutbildningen och den officiella lärarrollen*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen.
- Jordell, K. 1986: Lærersocialisering – yrkessocialisering av vuxne. I S. Vaage, G. Handal & K. Jordell (red): *Skolas till lärare: elva nordiska bidrag till forskning om lärares inskolning i yrkesrollen*. Lund: Studentlitteratur.

- Kallós, D. & Lyxell, T. 1992: *Linjenämnden och grundskollärarytutbildningen: en översiktsstudie av vissa aspekter på den nya grundskollärarytutbildningen utförd på uppdrag av UTGRUND, UHÄ*. Stockholm: Universitets- och högskoleämvetet.
- Karlsson, S. 1995: *Grundskollärarytlinjen vid Uppsala universitet ht 1989–ht 1993: Slutrapport från projektet »Utvärdering av grundskollärarytlinjen» – en processinriktad studie*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiskt utvecklingsarbete.
- Kroksmark, T. 1994: *Didaktiska strövtåg: didaktiska idéer från Comenius till fenomenografisk didaktik*. Göteborg: Daidalos.
- Kuhn, T. 1970: *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kvale, S. 1997: *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lendahls Rosendahl, B. 1998: *Examensarbetets innebörder: En studie av blivande lärares utsagor*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Linné, A. 1996: *Moralen, barnet eller vetenskapen? En studie av tradition och förändring i lärarytutbildningen*. Stockholm: HLS Förlag.
- Linnell, U. 1999: *Fortbildning som styrmedel: En studie av 17 utbildningstillfällen för lärare kring en ny läroplan*. Stockholm: Lärarytutskolan i Stockholm, Institutionen för pedagogik.
- Lortie, D. 1975: *Schoolteacher. A Sociological Study*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lundgren, U.P. 1972: *Frame factors and the teaching process*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lundgren, U.P. 1979: *Att organisera omvärlden. En introduktion till läroplans-teori*. Stockholm: Liber.
- Lundgren, U.P. 1983: *Between hope and happening: text and context in curriculum*. Geelong: Deakin University Press.
- Mead, G.H. 1976: *Medvetandet, jaget och samhället*. Kalmar: Argos.
- Merriam, S. B. 1994: *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Molander, B. 1993: *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos
- Morberg, Å. 1999: *Ämnet som nästan blev: En studie av metodiken i lärarytutbildningen*. Stockholm: HLS Förlag.
- Månsson, P. 1976: Roller och symbolisk interaktionism. I L-E. Berg m fl: *Medvetandets sociologi: En introduktion till symbolisk interaktionism*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Neckmar, K. 1998: *Läraryrkets villkor relaterade till kvalitet i vårdlärarytutbildningen: vårdlärares uppfattning om yrke och utbildning*. Malmö: Lärarytutskolan.
- Nordström, S. 1968: *Hjälpskolan och särskolan i Sverige t.o.m. 1921: utvecklingen i relation till differentieringsproblemet*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Numan, U. 1999: *En god lärare: några perspektiv och empiriska bidrag*. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Olsson, B. 1993: *SÄMUS – musikutbildning i kulturpolitikens tjänst? En studie om en musikutbildning på 1970-talet*. Göteborg: Göteborgs universitet, Musikvetenskapliga institutionen.
- Orlenius, K. 1999: *Förståelsens paradox: yrkeserfarenhetens betydelse när förskolläraryt blir grundskolläraryt*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Popkevitz, T. 1987: *Ideology and social formation in teacher education*. I T. Popkevitz (red): *Critical studies in teacher education. Its folklore, theory and practice*. London: Falmer.
- Ringberg, K. 1997: *»Läraryt» blir verkligt i praktiken: En studie över begreppet praktik och vad vårdlärarytkandidater i lärarytutbildningen upplever att de lär sig i praktiken*. Stockholm: Lärarytutskolan, Institutionen för pedagogik.

- Rosenqvist, M.M. 2000: *Undervisning i förskolan? En studie av förskollärarstuderandes föreställningar*. Stockholm: HLS Förlag.
- Schön, D. 1983: *The reflective practitioner*. Aldershot: Avebury.
- Schön, D. 1987: *Educating the reflective practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sherman, R.R. & Webb, R.B. (red) 1988: *Qualitative research in education: Focus and methods*. London Falmer.
- Skog-Östlin, K. 1984: *Pedagogisk kontroll och auktoritet: En studie av den statliga lärarutbildningens uppgifter enligt offentliga dokument kring folkskollärarutbildningen, läroverkslärarutbildningen och lärarhögskolan*. Malmö: Liber Förlag/Gleerup.
- Säll, E. 1994: *Läraren som estradör, regissör eller »illuminatör»: En studie av lärarstuderandes föreställningar*. Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen.
- Thång, P-O. 1984: *Vuxenlärares förhållningssätt till deltagar erfarenheter*. Göteborg: Acta Universitatis Gothenburgensis.
- Tisher, R.P. & Wideen, M.F. (red) 1990: *Research in teacher education. International perspectives*. London: Falmer.
- Ullman, A. 1992: *Humaniora som personlighetsför djupning? Analys av förskollärarutbildningens kommunikationsblock*. Stockholm: HLS förlag.
- Vaage, S., Handal, G. & Jordell, K-Ø. (red) 1986: *Skolas till lärare: Elva nordiska bidrag till forskning om lärares inskolning i yrkesrollen*. Lund: Studentlitteratur.
- Van Manen, M. 1977: Linking ways of knowing with ways of being practical. *Curriculum Inquiry*, 6(3), 205–228.
- von Wright, M. 1997: *Socialisationsprocessen: Metaforer och synsätt hos blivande lärare*. Stockholm: Lärarhögskolan, Institutionen för pedagogik.
- Värnlund, H. 1982: Om handlingar och perspektiv. I L-E. Berg, m fl: *Medvetandets sociologi: En introduktion till symbolisk interaktionism*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Wernersson, I. 1989: *Den nya grundskollärarutbildningen: Några synpunkter på några utgångspunkter*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik.
- Willis, P. 1977: *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Farnborough: Saxon House.
- Wort, M.A. 1997: *Distance education and the training of primary school teachers in Tanzania*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Ödman, P-J. 1979: *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm: AWE/Geber.
- Ögren, G. 1953: *Trends in English teachers' training from 1800: A survey and a investigation*. Göteborg: Göteborgs universitet.